

KRITIKUS, SZERKESZTŐ – SZERKESZTŐ, KRITIKUS

Reményi József Tamás: Mindig volt egy szigetem. Darvasi Ferenc életútinterjúja

1

Fontosak a személyes viszonyok. Sok egyéb mellett ez biztosan kiderül abból az életútinterjúból, melyet Darvasi Ferenc készített a nemrégiben elhunyt Reményi József Tamással. Így, mielőtt a Cser Kiadó gondozásában megjelent kötet ismertetésébe fognék, szükségesnek tűnik néhány bevezető megjegyzés arról, ami a könyv főszereplőjéhez és az abban elmondottakhoz köt. Ellentétben Reményi József Tamás kor-, nemzedék- és harcostársával, valamint az életútinterjút lejegyző Darvasi Ferencel, nem ismertem személyesen Reményit – talán egy konferencián hallottam beszélni, kellő távolságból –, így írásom szükségszerűen nélkülözni fogja az értékelés azon dimenzióit, melyeknek a közösen megélt valóság, a személyes ismeretség, az egykoron lezajlott irodalmi-művészeti eseményekben való együttes részvétel lehet az aranyfedezete. Reményi József Tamással leginkább a nyomtatott papír médiumán keresztül – mint Hajnóczy Péter műveinek gondozójával – találkoztam, jóllehet különböző tisztségei, például szerkesztői munkássága vagy kuratóriumi tagságai is részben ismertek voltak előttem. Mindezt azért fontos elmondani, mert a Reményivel kapcsolatos megnyilvánulásoknak – még hirtelen bekövetkezett halálát megelőzően is – gyakran volt, van egyfajta kollegiális-nemzedéki hangneme. Jelen recenzió mindehhez nem tud csatlakozni, célja azonban nem kevesebb, mint megjelölni Reményi pályának olyasfajta tétjeit, melyek a személyes élettörténeten túlmenően általánosabb érvényűek, irodalom-, kritika- és művelődéstörténeti távlatokkal bírnak.

2

Elsőként érdemes áttekinteni a kötet tartalmát. A könyv törzsét azok a 2018 decembere és 2019 szeptembere között készült beszélgetések alkotják, melyekből korábban már megjelentek részletek különböző folyóiratokban, portálokon, valamint lezárásként csatlakozik a beszélgetésfolyamhoz egy összegző jellegű interjú 2023 eseménydús júliusából. Míg a beszélgetések egy-egy jeles mondását címbe emelő fejezetek nagyjából kronologikusan vezetnek végig Reményi pályáján – együtt láttatva a személyes eseménytörténetet, a szerkesztői-kritikusi pálya nemzedéki vonulatait és

*Cser Kiadó
Budapest, 2023
286 oldal, 4995 Ft*

Magyarország kulturális életének változásait –, a kötetzáró interjú egyfelől a visszatekintés, másfelől az aktuális (csaknem egy év elteltével persze már múltba zárult) helyzetértékelés terepe.

A *Mindent jóval később tudtam meg* című első fejezet a debreceni kálvinista hagyományok közegeiből Újlipótvárosba keveredett értelmiségi család (sajtómunkás apa, tanítónő anya) gyermekének élménygazdag, mégis törekeny, titokteljes léthelyzetéről ad hírt: a családi hagyományok elkendőzött-elhallgatott momentumairól (innen a cím), az ötvenes évekbeli Budapest és a meditatív debreceni nyarak disszonanciájáról, a gyerekkori olvasmányokról, a focirajongásról, a Visegrádi utca 53. szám alatti gangos bérház mikrovilágáról. Az apai ágon eredendően ruszin származású Reményi József Tamás családtörténetének taglalásából és az önkényuralmi, majd kora Kádár-kori Budapest részletgazdag leírásából izgalmas fő- és mellékalakok emelkednek ki – például a hatvanas évek elején a szintén a Visegrádi utcában lakó, időnként sakk- és fejelőbajnokságot rendező, danolászó Szörényi-testvérek –, ám ennek a részegységnek egyértelműen az édesapa, az ötvenes évektől az MTI-nél elhelyezkedő, ezzel nagyjából egy időben a titkosszolgálatba is beszerzett idősebb Reményi József a főszereplője.

A meleg, szeretetteljes hangon emlegetett anya, a hivatását, a magántanítást szinte „infantilis odaadással” (17.) végző Boross Edit, aki tulajdonképpen egyedül felelt a fiú neveléséért („Én gyakorlatilag anyámmal nőtem föl. Bizonyos feminin jegyeket is ennek köszönhetek.” [18.]), személyisége rejtőzködő-elnyomott voltában („Apám szinte nem is lakott otthon, állandóan megcsalta anyámat, akit gyakorlatilag rabszolgaként tartott.” [17.]) eltörpül a talányos személyiségű, besúgóvá lett apa portréja mellett. Miképp a politikával átszőtt családi eseménytörténetre érzékenyen rákérdező riporter, úgy a beszélgetések alanya, Reményi is érzékeli, hogy a diploma nélkül, hiányos nyelvtudással osztályvezetőként dolgozó, folyton s kényszeresen bizonyítani akaró, ismeretségét-feletteseit kisszerűen lepipálni vágyó, de alapvetően tehetséges, jó íráskészségű apa életútja és meghasonlása már-már *Tények és Tanúk*-sorozatba kívánczik. Jóllehet, végül nem vállalkozott apja történetének tüzetes feldolgozására és megírására: „Napra nap végigdolgoztam az életemet, kérnem kellett volna rá egy ösztöndíjat?” (42.) Apák és fiúk, egymást követő generációk szükségszerű párbeszédképtelenségének nagyszabású példameséjét látjuk kibontakozni az idősebb és fiatalabb Reményi kapcsolatában: a kritikusként, szerkesztőként, rádiósként szép karriert befutó Reményi József Tamás csak a 2000-es évek elején tudja meg, hogy édesapja az ötvenes évektől egészen a hetvenes évek végéig jelentett – azonban az idős apa ekkoriban már Alzheimer-kórral és súlyosbodó paranoiával küzdve (több szökési kísérlet után) végleg eltűnt a Fehér Kereszt Alapítvány zebegényi gondozó-épületéből: „Még eltemetni sem tudtam” (38.).

A következő fejezetben az apa hideglelős élettörténetéről (melyre a későbbiekben már csak egyszer történik érdemi visszautalás [221.]) az iskolai, majd egyetemi tanulmányokra, általánosságban a kulturális-irodalmi szocializációra terelődik a szó, így jutunk el a korai újságírói és szerkesztői karrier hátterének megismeréséhez (*A hatalom szemében „árulók”*). A Kádár-korba beleszülető értelmiségi nemzedékek számára jellegzetesen az érvényesülés szinte egyetlen útját jelentő művelődés („A család egyetlen szórakozása az volt, hogy olvasunk.” [49.]) éthosza, valamint a fullasztó konfliktusok közötti kompromisszumos lavírozás vonul végig e fejezeten, megmutatva, miképp vezetett az út az állandó olvasmányéhségben leledző, film- és színházkedvelő Reményi József Tamás számára a Kölcsey Gimnáziumtól az ELTE orosz–magyar szakán és a Szovjet–Magyar Baráti Társaság hírszerkesztői állásán át egészen a Pándi Pál vezette *Kritika* szerkesztőségéig, majd pedig a külön fejezetben tárgyalt (rég) *Mozgó Világ*ig. A visszaemlékezés gyakran felbukkanó, fontos mellékszereplője Reményi barátja, évfolyam- és szerzőtársa, Tarján Tamás, az ELTE egykori docense, akivel voltaképp együtt kötelezték el magukat a kritikaírásnak,

majd pedig az irodalmi paródia műfajának. Tarján izgalmas alakjáról, gazdag és szertelen életművéről Reményi nekrológban is megemlékezett,¹ illetve – mint a kötetből megtudhatjuk – a hetvenes években a publikáláshoz fölvetett második, Tamás keresztnevében a pályatárs emléke is tovább él(t).

A *Nem mentiünk az öltözőbe* című fejezet – túl azon, hogy röviden értesülünk Reményi magánéletének egynémely eseményéről: házasságáról, gyermekeiről, válásáról, jugoszláviai utazásairól is – voltaképp az 1980-ban havilappá alakult és ebben a formájában 1983 végéig fennálló, utóbb önmagán túlmutató jelentőségre szert tevő *Mozgó Világ*ról, a szerkesztőség működéséről és tágabb szerzői köréről kíván hiteles krónikát nyújtani, mely rövid periódus a szerkesztői pályakép leginspiratívabb korszakának tűnik: „Nemcsak a legfontosabb lapom, de a legfontosabb szellemi műhelyem volt a *Mozgó*” (106–107.). S természetesen Reményi ebbéli ténykedése, a szakadék felé igyekvő kultikus folyóirat élén vállalt főszerkesztői helytállása, karizmája tette alkalmassá, hogy majdan a rendszerváltás utáni irodalmi élet legintegratívabb, mindig mozgósítható „hídember”-szereplőjévé (247.) váljon, akár mint kiadói szerkesztő, akár mint kuratóriumi döntnök. Persze a régi *Mozgó* tragikomédiába illő (a helyzethez képest sokszor ironiával és leülepedett humorral előadott) ellehetetlenülésének felidézése szükségessé teszi a szerkesztőséget egykor összetartó ember kapcvallását is: Reményi beszámol az Alexa Károlytól, Kulin Ferenctől való elhidegüléséről, arról, miképp teremtődtek „az eszmei-politikai térben nagy távolságok” (125.) közte és a lap egynémely szerzője között. S ugyancsak ebben a fejezetben emelkedik ki a sporadikus említések és névsorolvasások sűrűjéből két fontos szerző, az irodalomértelmező és szöveggondozó Reményi életművének két (hasonlóan tragikus sorsú) főhőse: Hajnóczy Péter és Szivéri János; a kötet érzékletes képet ad a velük való „találkozás” egzisztenciális és esztétikai dimenzióiról.

A következő fejezetben (*Nincs honnan beszélni*) a *Mozgó Világ* szétverése utáni években, s majd a rendszerváltozás után is huzamosabb ideig a *Filmvilág* munkatársaként tevékenykedő Reményi egyetlen jelentős lapalapítási kísérletéről, a mindössze egy-másfél évig működő *Magyar Napló*ról, a hetilap sikertelenségének hátteréről és mindennek a kilencvenes évekbeli irodalompolitikai összefüggéseiről (leginkább az Írószövetség belső konfliktusairól) esik szó, mintegy beletorkollva a „mai helyzet” (megreformált NKA, megvágott és diszkriminatív támogatási rendszer stb.) pesszimista kritikájába: „Egyre inkább azt tapasztalom, az abszurditásig menően, hogy tényleg nem az számít, mit írsz, hanem az, hogy honnan beszélsz” (225.). Tanulságos a ma már leginkább a Wikipédiáról ismert avétos irodalmárok, nagyhangú publicisták és expolitikusok gyakran nevetséges csatározásairól olvasni Reményi élvezetes előadásában, mivel a kilencvenes évek e helyzetközeli leírása egyértelművé teszi, hogy harmincegynéhány évvel ezelőtt milyen előzményei, egyértelmű előjelei voltak a mai társadalmi polarizációnak a kultúra egy igen szűk – persze akkoriban még sokkal inkább közügynek tekintett, több presztízzsel bíró – területén, az irodalomban. A *Magyar Napló* dicstelen történetét és a kilencvenes évekbeli irodalmi állóhálóru hosszadalmas elbeszélését jótékonyan temperálja a személyes élet-történet továbbszövése; a kötet ezt követő egysége az egyéniség árnyaltabb bemutatása felé mozdul el. Reményi a lapszerkesztéstől visszavonulva az irodalmi kultúra kevésbé látványos területein és szerepeiben vállalt testhezálló feladatokat – volt olvasószervező

¹ Reményi József Tamás: Tarján Tamás (1949–2017), *Jelenkor* 2018/1, 1–3. Itt érdemes megjegyezni: a beszélgetéseket rögzítő Darvasi Ferenc nem csupán fókuszált és gondolatébresztő kérdéseivel adja tanújelét a Reményi-univerzumban való jártasságának: a konkrétan idézett vagy csak szórt mentén említett Reményi-írások előzékeiny („rjt” rövidítéssel jelölt) lábjegyzetek formájában kísérik végig a beszélgetőkönvet, amiképp a szóban forgó irodalmi-közéleti-kultúrtörténeti momentumokat is minden esetben korrekt szakirodalmi és forráshivatkozások támogatják meg.

a már említett *Filmvilágnál*, kolumnista a *Népszabadságban*, egy szemeszteren keresztül tanított az ELTE Kazinczy utcai tanárképzőjében fölkérésre, majd jöttek a kiadói munkák (Holnap, Palatinus), végül a Magyar Rádióban lett rovatvezető. A hatvanévesen nyugdíjba vonult, s így „szabadúszóvá” (181.) lett Reményi számba vehetetlen szerkesztői-szöveggondozói munkáiba, kuratóriumi tagságainak (régi NKA, Magyar Könyv Alapítvány, Artisjus) fény- és árnyoldalaiba, irodalomszervezői feladataiba kapunk betekintést az utolsó fejezetben (*Az éppen születő művek mámora*), majd pedig – Darvasi Ferenc már-már unszolásnak ható kérdéseire – hömpölyögni kezd a Reményi által „felfedezett” fiatal írók-költők véget nem érő névsora. Ebben a részben tereli rá Darvasi az interjúalanyt saját életpályájának átfogó értékelésére – kritikusi, szerkesztői példaképek, érenykatalógusok és hibák, kedvenc írók, még élő és már elhunyt mesterek, pályatársak kerülnek itt elő. Míg nem a beszélgetéssorozathoz toldott utolsó, 2023. nyári interjú egyfelől folytatja a szellemi leltárt, még folyó ügyekről, jövőbeni projektekről tudósít, másfelől elkeseredett politizálásba (a „hatalom”, a politikai polarizáció és napi közéleti ügyek kritizálásába) fullad, amely – különösen egy ilyen egyenletesen élvezetes, gondolatgazdag kötet végén – némileg rossz szájját hagy maga után az olvasóban.

A fentiekén túl hosszasan el lehetne időzni még az életútinterjú számos izgalmas fejezeténél, szót ejtve Reményi filmélményeiről, irodalmi-irodalompolitikai kapcsolatrendszereiről, utazási tapasztalatairól és más inspirációs forrásairól, saját olvasatomban viszont csak néhány kiemelt jelentőségű – vagy legalábbis a könyvben megrajzolt portré árnyalása szempontjából kulcsfontosságúnak tűnő – mozzanatra terjeszkedem ki.

3

A kortárs magyar irodalom újabb és újabb vonulatait lapszerkesztőként (*Mozgó Világ, Magyar Napló*) és kiadói szerkesztőként, irodalmi vezetőként (Palatinus) ösztönző, mederbe terelő Reményi József Tamás impozáns portréja mellett a kötet olvasása alkalmat ad a kritikus és irodalomértelmező Reményi értékelésére is.

A már említett Tarján Tamás-nekrolóiban – melyet Darvasi Ferenc is felidéz az interjúkönyvben – Reményi úgy fogalmaz: „mi pedig tényleg kritikusnak készültünk (szerintem ma már ilyen állatfajta nem létezik)” (92.), s ítélete elgondolkodtató. A kritikusnak az a típusa, amely Reményi és kortársai számára még alapvető volt – az elsősorban a szélesebb sajtónyilvánosságban érvényesülő, nem feltétlen szaktudósi minőségben megszólaló, de az irodalom és a művészet iránt elkötelezett, közlésvágytól fűtött recenzens – ha nem is halt ki egészen, de ritkaságszámba megy. A kritika gyakorlatának professzionalizációjával – hogy tudniillik a szerző, nagy respektussal bíró irodalmi-kritikai lapokba leginkább „hivatalos olvasók”, irodalom- és kultúratudósok vagy annak készülő lelkes PhD-sok írnak – az is egyértelműnek látszik, hogy azok a kritikus életművek, amelyek nem alakítanak ki egy meghatározott, egyéni stílust és gondolkodásmódot, jellegzetes megszólalást, valamint nem szervesülnek valamilyen tudományos működésben, hamar kihullanak a kulturális emlékezetből. Már a kötet elkezdésekor is gondolkodóba estem azzal kapcsolatban, hogy vajon az irodalmi-kritikai közéletben konszenzusosan nagy tiszteletnek örvendő Reményi József Tamás írásai mennyire élnek élénken a köztudatban, akár ismertebb nemzedéktársaihoz (Alexa Károly, Balassa Péter, Margócsy István) vagy épp az elmúlt évek-évtizedek befutott kritikusaihoz mérten. Azt hiszem, a beszélgetőkönyvet szorgosan végigjegyzetelő Darvasi Ferencen kívül ma viszonylag kevesen ismerik a kritikus Reményi József Tamást. Ennek okai pedig lépten-nyomon előkerülnek a *Mindig volt egy szigetem* lapjain.

Mikor Reményi arra emlékezik vissza, hogy Tarjánnal beiratkoztak az egyetemen Kabdebó Lóránt kritikaíró szemináriumára (ahová többek között Ördögh Szilveszter és

Tverdota György is járt), következőképp viszi tovább a gondolatmenetet: „mi [...] Tamással kritikusok lettünk – azt kell mondanom, hogy elég felemás felkészültséggel. Elméleti irodalom a mi kezünkbe alig került, ami nagy baj. Ennek máig is érzem a hiányát. Nem véletlenül arattak gyors sikert az új irodalomelméleti iskolák jóval később, hiszen légüres terepre zúdultak be.” Majd folytatja: „Gyakorlatilag hályogkovács módjára dolgoztunk. A pusztá izlésünk segített bennünket. Azért lehettünk kritikusok, mert tudtunk írni, és az olvasottságunk révén rendelkezünk viszonylag biztonságos ízléssel. A kellő filozófiai, esztétikai, irodalomelméleti felkészültség hiányzott, utólag pótolva szereztük be” (67.). Ha kezünkbe vesszük Reményi életében megjelent két karcsú kritika- és tanulmánykötetét, melyeket sok évtized szerkesztésnyi kritikájából válogatott össze két menetben,² csakugyan ez lesz a benyomásunk. Egy kivételesen érdeklődő, remek íráskészségű,³ profi zsurnaliszta munkamódszerének rutinszerűen előállított produktumait látjuk magunk előtt; és egy olyan olvasót, aki éppúgy nyitott nagyszabású életművekre (Esterházy, Mézőly, Tolnai Ottó, Bodor Ádám, Parti Nagy stb.), mint különös ködlovagok és ma már kevesek által ismert szerzők könyveire, írásmódja pedig tükrözi a szöveg mögötti olvasmány örömet. Persze érzékelhetők szükségszerű eltérések a két kötet írásmódjában: az 1998-as *Sinistrától Ibusárig* kritikáiban – az irodalmi diskurzus nyolcvanas–kilencvenes évekbeli átalakulását megélő szerzőkre jellemző módon – többnyire az *értelmezés*, az elidőző analízis nyomja el a művek tárgyilag *bemutatását* és az ítéletalkotás, az *értékelés* mozzanatát,⁴ míg a körülbelül 60 darab, egyenként 2,5 oldalas (legfeljebb 4000 karakter terjedelmű) írást tartalmazó *Zsurnál* (2007) épp a szövegek napi- és hetisajtóhoz kötődő beszédmódja (rövidsége és kedvcsináló jellege) miatt nem alkalmas határozott kritikusai arcél felmutatására.

E formai-műfaji kötöttségnek s a hozzá kapcsolódó gondolkodási módnak valaminő korlátait Reményi is érzékelteti az interjúkönyv egy-egy pontján: „Ez lett a műfajom, ez a két flekk. Teljesen beleálltam abba, hogy két flekkben igenis plasztikusan el lehet mondani valamit. Nem mint egy recenzióban, hanem a kritika klasszikus értelmében. Ez a műfaj pedig fényévnnyi távolságra van az összefoglaló munkáktól. Ha megírok, mondjuk, a ma-

² Reményi József Tamás: *Sinistrától Ibusárig. Irodalmi kalauz*, Budapest, Orpheusz, 1998; *Zsurnál. Újságos kritika*, Budapest, Kortárs, 2007.

³ Figyelmet érdemel Reményi szóhasználatában az „íráskészség”, amely egyfelől saját szakmai elvárásrendszerének a mércéje, a tehetség szinonimája, másfelől a meghasonlott apa emlékét is magában hordja: „Amikor megtudtam, hogy besúgó lett, valamilyen kutatási céllal, másként nem lehetett, fogadtak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL), igazán előzékenyen. Csakhogy a jelentései szétszórva heverték itt-ott, belefogtam, ezt-azt megtaláltam, de módszeresen még sem időm, sem erőm nem volt szembeülni az összképpel. Valószínűleg nem is lesz már soha. A Takács Tibor kötetében [*Besúgók a besúgásról*, 2013 – R. D. Sz.] megjelent szövegek tanúsága szerint 1969–1970-ben részben emlékiratként, részben egy tartótiszt kérdéseire válaszolva mondta el besúgói »krédóját«. A rendkívül zavaros, helyenként primitív indoklások s főképp az egész szöveg hivatali stílusa mögött keserves volt ráismerni a kiváló irodalmi ízlésű és publikációiban ritka íráskészségű emberre...” (27.); „Apám egyébként közölt tárcanovellákat az *ÉS*-ben és a *Magyar Hírlapban* is. Elég sokat publikált egy időben, jól írt. Az íráskészségemet tőle örököltem. És a formakészséget, a szókincset is, amellett persze, hogy végigolvastam az egész gyerekkoromat” (43.); „Ezekben az években [az 1970-es években, az egyetem alatt – R. D. Sz.] teljesedett ki az irodalom iránti, immár szakmai jellegű rajongásom. Rájöttem, hogy az íráskészségemet mégsem abba kellene ölni, hogy éppen hogy hívják az ENSZ főtűtkárát – hiába volt rossz agyam: a neveket a világpolitikából, az államalakulatokat napra készen ismertem, mindent tudtam. De az irodalom jobban izgattott, és emellett a színház és a film is” (65.).

⁴ Mindezekről lásd Lapis József *Elég* című kötetének metakritikai írásait: Lapis József: *Elég. Közéletések a kortárs irodalomkritikához*, Debrecen, Alföld Alapítvány – Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022, 17–120.

gyar folyóirat-irodalom legújabb fejleményeiről tizenhét oldalt, az nekem már grandiózus vállalkozás. Ilyen az alkatom, a természetem. Nincs türelmem. Ötleim, jegyzeteim (úristen, de mennyi!) persze vannak” (222.). Ugyanakkor a kritikaíró szerep problematikusága, úgy vélem, összefügg az irodalomfogalom és a szakszerű irodalomértés történeti változásával, melyre fentebb már utaltunk. 1998-ban, Reményi első önálló kötetének hátlapján jocosan szerepel affiliációként, hogy a szerző „kritikus, irodalomtörténész”, mert minden bizonnyal három évtizeddel ezelőtt még irodalomtörténészként volt felfogható egy újságokba aktívan publikáló, néha előadásokat tartó, szerkesztőként tevékenykedő, irodalom-szervezői feladatokat magára vállaló szerző (ezt némi eufemizmussal ma „irodalmárnak” mondanánk); s az irodalomértés bevett gyakorlatai közé tartoztak azok a ma már marginalizálódott (vagy épp halott) műfajok, amelyeket Reményi színvonalasan művelt. Hiszen mit írt Reményi József Tamás, ami nem kritika? Kötetnyi *műelemzést*⁵ és *irodalmi paródiát*⁶ publikált Tarján Tamással – olyan szövegtípusokat, amelyekkel ma már csak elvétve találkozni. Az iskolai irodalomoktatás szótárában még létező, de az agyonjegyzetelt szaktanulmányokra, recenziókra (mint amilyen ez is) és monográfiákra szűkülő irodalmi kultúrában már ritkaságnak számító műelemzés mellett az irodalmi paródia műfajának leértékelődése⁷ is jelzi azt a folyamatot, hogy miképp távolodott el egymástól a történő irodalom és a művelt olvasóközönség, pontosabban: miképp változtak meg az irodalomról való beszéd (társadalmi, technológiai, mediális) feltételei. Nem véletlen, hogy az életútinterjúban már ekképp vélekedik a kritikus/irodalomtörténész önmeghatározás kényszeréről: „Van, hogy megkérdezik egy-egy közreműködés alkalmával, minek tituláljanak engem, mit írjanak a nevem mellé, alá. Van, hogy előre beírják, hogy irodalomtörténész, netán azt, hogy író. Én mindig azt kérem, azt írják oda: szerkesztő, kritikus. Nem vagyok irodalomtörténész, persze kritikusként lenni irodalomtörténeti háttér nélkül nem lehet” (214–215.).

Havasréti József taglalja részletesen a Réz Pál visszaemlékezéseit tartalmazó kötetről írott bírálatában *alkotó* és *szerkesztő* burkolt szerepkonfliktusát, s ennek nyomait Réz látásmódjában.⁸ Érzésem szerint az életútinterjúban is megemlített Réz Pálhoz hasonlóan Reményi pályaképebe is beelátható egy nem feltétlenül tudatosított szerepkonfliktus, ám ez leginkább a *szerkesztői* és a *kritikusi* működés összeegyeztettségével van kapcsolatban. Hiszen Reményi leginkább a szerkesztés változatos terepein tudott kiteljesedni, s munkásságának igazi értéke irodalmi szövegek publicitásának a megteremtése volt – annak ellenére, hogy Reményit eredendően az írási kedv és a kritikai gyakorlat felszabadító ereje vonzotta az irodalmi (s emellett filmes, színházi) világhoz, s annak ellenére is, hogy a *Holmit* több mint húsz éven át irányító Réz Pállal szemben csak kétszer, s viszonylag rövid ideig lehetett irodalmi-kritikai folyóirat vezető szerkesztője. Ugyanakkor a kritikus működés Reményi által is elősorolt – s a maga szempontjából erénynek minősített – kor-

⁵ Reményi József Tamás – Tarján Tamás: *Magyar irodalom 1945–1995. Műelemzések*, Budapest, Corvina, 1995.

⁶ Reményi József Tamás – Tarján Tamás: *Írtok ti így? Paródiák ötven íróról és egy évtizedről*, Budapest, Kozmosz, 1980; *Mindent hét lapra*, Budapest, Magvető, 1981; *Babérköszörű*, Budapest, Kozmosz, 1987; *Ciróka-maróka. Irodalmi paródiák*, Budapest, Ferenczy, 1995; *Sírfirkák*, Szentendre, Kairosz, 1997; *Susztarmatt. Válogatott és új paródiák*, Lakitelek, Antológia, 1998; *Szénszünet. Irodalmi paródiák*, Budapest, Palatinus, 2009.

⁷ A paródia műfajának voltaképp létoka is a parodizált szerzők, művek érvényessége, maradó-sága és/vagy széles körű ismertsége az olvasók körében. Az se véletlen, hogy manapság ritkábban íródnak irodalmi paródiák; az utóbbi évekből Darvasi László – *hogy-hogysém* – Karinthy címadását idéző paródia-összeállítása ugrik be, amit az *Élet és Irodalom* is úgy harangozott be, mint valamifajta kuriózumot. Lásd: Darvasi László: *Így írunk mi, Élet és Irodalom*, LXV. évfolyam, 16. szám, 2021. április 23.

⁸ Havasréti József: A filosz. Réz Pál: *Bokáig pezsgőben*. In: Uő.: *Ráolvasás. Irodalmi tanulmányok és kritikák*, Pécs, Kronosz, 2022, 277–289.

látai (irodalomelméleti jártasság hiánya, zsurnalisztikus beidegződések) mellett arra is érdemes utalni, hogy az újabb és újabb szerzők publikálási fórumának hősies kieszközlése (melyről sok szó esik a kötetben) önmagában is olyan tevékenység, amely más módon alakítja az irodalmi mezőt, mint a kritikusi gyakorlat. Míg a lapszerkesztés és a kritikairás tevékenységi körei viszonylag összeegyeztethetők egymással, az újabb irodalmat üzleti vállalkozásként népszerűsíteni törekvő kiadók szerkesztői munkája és a kuratóriumi szerepvállalás, ha nem is egészségben ellentétesek a kritika gyakorlatával, mindenesetre más módon járulnak hozzá az irodalmi élet vitalitásához, s ekképp a két szerep összekeveredése problémákat vethet föl. Amennyire meg tudom ítélni, Reményi számára mindez azért nem okozhatott különösebb fejfájást, mert egyrészt a kritikairásról nem voltak különösebben teoretikus elképzelései,⁹ másrészt pedig a kritikát is az irodalom életben tartásának egy lehetséges módozataként: szerzők és szövegek láthatóvá tételeként foghatta fel, nem pedig olvasási módok artikulációjaként vagy épp etikai-esztétikai-világnézeti modellek ütközőzónájaként. Így Reményi esetében végső soron a kritikairás átfogóbb, életprogramszerű tevékenység, a szerkesztői munka – legyen az lapszerkesztés, korrektorság, szöveggondozás, miegyéb – kiegészítéseként, mintegy melléküzemággként tudott működni. (Az is jellemző Reményi kritikusi önmeghatározására, hogy Schöpflin Aladárt nem elsősorban maradandó, értékálló esztétikai ítéletei miatt tartotta példaképének, hanem „elfogulatlan, modernitástól megérintett konzervatívizmusát” méltatta, „amellyel rendkívül széles spektrumot tudott átfogni, és sokféle irányban volt fogékony” [206].)

4

A beszélgetőkönnyv talán leglátványosabban explikált problémája *élet és irodalom* összefüggése: az írott szöveg élet-halál fölötti primátusa és az irodalmi működés személyes, emberi háttere, e két érték különválasztásának nehézsége. Nem véletlen, hogy a kötet fülszövegét jegyző Lapis József is azt a részletet tartotta fontosnak kiemelni, amikor Reményi – Hajnóczy Péterhez és Szivéri Jánoshoz fűződő kapcsolataról szólva – élet és irodalom összefüggéséről beszél, mivel e két életmű (és személyes kapcsolódás) „jól példázta, hogy az embernek az irodalom az élete, és az élete az irodalom” (133.).

Voltaképp az egész visszaemlékezés azt a nagyon törekeny – s Reményi által is csak fokozatosan kiismert – viszonyrendszert próbálja láttatni, amely az elmúlt ötven év magyar irodalmi kultúráját jellemezte-jellemzi, s változatos módokon állítja előtérbe a mező működésének személyes vonatkozásait (találkozásokat, barátságokat, konfliktusokat,

⁹ Feltűnő például, hogy a könyv részletesen tárgyalja az irodalmi élet kilencvenes évekbeli átalakulását s annak politikai dimenzióit, ugyanakkor a kortárs irodalomkritika mai viszonyait alapjaiban meghatározó 1995–96-os („nagy”) kritikavitáról egy szó sem esik. Reményi József Tamás 1996. április 27-i, *Népszabadság*-ban publikált kromatogramjából arra következtethetünk, hogy nem igazán érezte magát megszólítva az akkoriban még zajló kritikavitá(k)ban, illetve véleménye leginkább a zsurnalisztika megvédelmezésére szorítkozott: „A kívülrekedő közönség kiszivárgó hírek, információk alapján igyekszik tájékozódni, s az ízlését az irányítja, amit pedig »a szakma« megvet: a zsurnalizmus. A könyv máskülönbön kicsi példányszámban (sem) fogy. Ugyanott tartunk hát, ahol a *Nyugat* forradalmának hajnalán. De őszinte beszéd, terapikus kibeszélés híján. Kezdehetjük az irodalom polgárosulását még előbből. Az érdekelődő érdekháború képlekeny, alkalmi szövetségekben zajlik, változó ellenfelekkel, csupán egy dolog állandó és változatlan: maguknak a műveknek a kiszolgáltatottsága. Ami körülveszi őket: zagyva, kicsi publikum, fölszabadult zöld írók, dafkekritikusok.” Reményi József Tamás, *Jól értesültem, Népszabadság* 1996. április 27., 25. (A szöveg egyébként a Kulcsár Szabó Ernővel készített *Az irodalom legyen csak irodalom* című interjú alá lett betördelve.) 2007-es *Zsurnál* című kötetének fülszövege alapján Reményi ebbéli meggyőződése később sem változtak.

esztétikai/politikai rokon- és ellenszenvek dinamikáit stb.), rálátással bírva a születő irodalom és az emberi kapcsolatok elválaszthatatlanságára: „Sokan nőttünk fel úgy a mi generációnkban, hogy nem lehet különválasztani a magánéletet és az irodalmat, és az irodalmon belül sem lehet különválasztani bizonyos funkciókat. Összekeverednek, átjárások vannak köztük, és erősítik is egymást” (133–134.). Nem véletlenül örökít meg az életútinterjú sok-sok egymásra találást, megismerkedést, huzamosabb ideig fennálló kapcsolatot (például az önmagát fokozatosan felszámoló Hajnóczynak való egzisztenciális segítségnyújtást vagy a „véget nem érő ivászatokba” torkolló találkozásokat Sziverivel és Balázs Attilával). Ugyanígy: a régi *Mozgó* gárdájának széthullása is azért keltett nemcsak csalódást, de utóbb elkeseredést is Reményiben, mert a Bertalan Lajos utcai szerkesztőségben a roskadozó rendszer súlya alatt „együvé préselődött” szerzők összetartása, közösségi éthosza egészen rövid időn belül illúzióknak bizonyult.

Reményi azonban a személyes kötődéseknél döntőbbnek fogta fel az írott szöveg önértékét; ugyanazon gondolatmenet részeként, a Hajnóczyhoz fűződő kapcsolat taglalása után fogalmazza meg szerkesztői-kritikusi krédójának másik, sugalmazása szerint lényegesebb oldalát: „Ha olyasvalakiknek a könyvét szerkesztettem, vagy olyasvalakik kötetéről kellett írnom, akiket nem szeretek, ellenszenvesek, sőt ki nem állhatom őket – vannak jó néhányan –, esküszöm, soha a legcsekélyebb mértékben sem befolyásolt sem az emberi kapcsolatunk, sem az ő jellemük. Durván fogalmazva: felőlem az anyjukat is meggyilkolhatták volna. Azt kell nézmem, mi lehet az, ami szöveggé megállja a helyét, akár még akkor is, amikor mi már rég nem élünk. És ez sokszor azzal a sajátos döntéssel is jár, hogy bizony egy-egy művet meg kell védenünk a szerzőjétől. E tekintetben nem ismerek se istent, se embert, csak szöveget” (134.). Nincs okunk kételkedni Reményi elveiben, ám a kötetet olvasva az a benyomás keletkezhet, hogy esztétikailag értékelhető műalkotás és alkotói aura nehezen választhatók el egymástól: a folyamatosan születő újabb és újabb szövegek (eltérő mértékben persze, de) „szívügyekké” (133., 199.) váltak Reményi kezén, lett légyen szó a körülrajongott Hajnóczy Péterről, Sziveri Jánosról vagy épp Borbély Szilárdról, Szvoren Edináról és Grecsó Krisztiánról. Az se véletlen, hogy Reményi szöveg-gondozói munkásságának két igazán maradandó főhőséről (Hajnóczy, Sziveri) a napi kritikáirason túlmutató módon, hosszabb terjedelemben is értekezvén nem tudott megmaradni a szövegelemzés neutrális nyelvhasználatánál, így két nagytanulmánya – hosszúságos műelemző részleteik ellenére – csak szenvedélyes *portréként* olvashatók.¹⁰ Az interjúbeszélgetés közepette reflektál is rá ironikusan az emlékező, hogy folyton névsorolvasást tart azokról a szerzőkről, akik publikáltak a lapjaiban, akikkel jó kapcsolatot ápolt, akiknek szerkesztette írását, akivel együtt elnökölt kuratóriumokban, s akinek a halála pótolhatatlan hiány. Mindez azt is mutatja, hogy az irodalomhoz való hozzáférés, az irodalom iránti elemi érdeklődés forrása mai napig elsősorban a *szerzői én* – nem csupán a rajongásra és reflexszerű ítéletekre hajlamos mindennapi olvasók számára, hanem egy rutinos szerkesztő számára, akinek élete menthetetlenül összefonódott az irodalmat életben tartó, s abba belépni óhajtó egyénekkel. (Nem igazán meglepő, de érdemes följegyezni: a könyvben sokkal többször szerepelnek nevek, mint címek.) S mindez, hogy Reményi számára az irodalom „szívügy”, s a szerkesztői-kritikusi munka „személyes érintettség” volt, – legalábbis számomra – egyáltalán nem visszatetsző: a kötet végére érve olyanakk képzeltem Reményi József Tamás világát, mint amelyet Ray Bradbury festett föl *451 Fahrenheit* című regényének végén. Reményit valóban „könyvemberek” vették körül, s minden ember valamilyen izgalmas szöveg eleven másaként lépett be életébe, minden könyv egy-egy nagyon különleges embert és életutat jelenített meg tárgyi mivoltában –

¹⁰ Reményi József Tamás: „Szétszórom, majd felépítem magam” (Hajnóczy Péter). In: *Simistrától Ibusárig...*, i. m., 114–145.; „Isten báránnya, nyárson” (Sziveri János). In: uo., 146–165.

ahogy könyvember, „könyves ember” volt maga is, hiszen munkásságának igazi nagysága *mások* műveiben, könyvek sokaságában mérhető.

5

A *Mindig volt egy szigetem* és a hozzá hasonló, manapság nagy népszerűségnek örvendő értelmiségi visszaemlékezések nem pusztán történelmi hitelük miatt, dokumentum mi-voltukban értékesek, hanem lélektani szempontból is érdekfeszítő olvasmányok. Már so-kan mások leírták, hogy nagy hadvezérek, jelentős államférfiak, világhírű művészek élet-és lélekrajzainál mennyivel érdekesebbek-tanulságosabbak lehetnek kisebb jelentőségű karriertörténetek, melyeknek a dolgok sűrűjébe vetett (gyakran középszerű) főhősei a maguk történetén keresztül egy hajdani valóság sok-sok rétegét képesek megmutatni. Ugyanez igaz Reményi József Tamás visszaemlékezésére is: noha szerkesztői-kritikusi pályája nehezen nevezhető sikertörténetnek (ahogy Margócsy István fogalmaz: „nemes próbálkozásai rendre kudarcba fulladtak”¹¹), az ő történetén keresztül mintegy fél évszázad magyar irodalmi kultúrája – az irodalom „közélete” és „magánélete” – bontakozik ki egy nem túlpontírozott, kellően mértéktartó vonal- és színkezelésű tablón. Ha az olvasó nemcsak az elmúlt évtizedek nagy irodalmi teljesítményeire kíváncsi, hanem arra is, hogy milyen volt egy *átlagos* és egy *nem-átlagos* szerkesztőség élete a szocializmusban, milyen érdekcsoportok alakították a rendszerváltás utáni kulturális nyilvánosságot, mekkora mozgásteret van egy szerkesztőnek a szöveg megszületésétől a publikálásig vezető úton – biztosan kap valamilyen választ a kérdéseire.

A könyvben felvonuló fő- és mellékalakok – a besúgó apa, a korán elhunyt Hajnóczy és Sziveri János, Tarján Tamás, a pályatárs, vagy épp a könyv vége felé felbukkanó Kabai Lóránt stb. – pár vonással fölskiccelt személyiségrajzán túl a visszaemlékezés természetesen önjellemzés is: mire befejezzük az olvasást, Reményi személyes ismerősünké válik. Remek stílusa, már emlegetett íráskészsége, humora s a legtöbb esetben tárgyilagos hozzáállása és mértéktartó ítéletei egyértelműen megkedveltetik az énelbeszélő főhőst az olvasóval, visszaigazolva azokat a pozitív ítéleteket, amelyek életében és halála után is olvashatók voltak róla az irodalmi sajtóban. Különösen megható például, hogy szenvedélyes szónoklatokban bár, de ugyanazzal a melegséggel, érzelemgazdagsággal tudott beszélni közös ügyekről, projektekről és emlékekről, mint emberekről: „Az nagy baj, ahogyan rávetítjük gyakran elhibázott utóéletünket a múltunkra. Ahelyett, hogy a múltunk értékeit próbálnánk melengetni – mert én érzelmesen melengetem, ezt nem szégyellem. Enélkül mi marad az embernek?” – írja a *Mozgó Világ* felemás utóélete kapcsán (169.), s szóhasználata, az abból kiolvasható odaadás önkéntelenül felidézi a fiúgyermekét az éjjeli félhomályban cumisüvegből tápláló és ringató apát is a kötet egy korábbi pontjáról (91–92.).

Persze az is egyértelmű, hogy Reményi rendkívül önértékes ember volt: indirekt és szándékolt bántást, méltánytalanságot sosem hagyott szó nélkül, időnként már-már gör-csösen ragaszkodva igazához. Mint a kötetből kiderül, megírta Szirák Péternek, hogy Kertész Imre-monográfiájában helytelenül, kontextusából kiragadva idézte saját korábbi *Sors talanság-kritikáját* (69.); többször „beleállt” az amúgy általa nagyra becsült Bán Zoltán Andrásba: egyszer mivel más véleményen voltak Hajnóczy Péter irodalomtörténeti helyével kapcsolatban (208.), utóbb pedig azért, mert BZA „meglepően felületes írást” tett közzé *A betiltott Mozgó Világ* (2017) című kiállításról (mindehhez Reményi kissé zavarba ejtő módon hozzászólás zárójelben: „2019-ben, az Artisjus-díj »véleményező bizottságának« tagjaként habozás nélkül, nagy elismeréssel szavaztam meg BZA díját, a *Betűtészta* című remek kötetéért” [156.]). Végül, a kötet leginkább elkedvetlenítő részében, a 2023. júliusi záróbeszélgetésben az ország sorsa fölötti keserűséget is tetézi Reményi számára,

¹¹ Margócsy István: „Pályám emlékezete”, *Élet és Irodalom*, LXVIII. évfolyam, 5. szám, 2024. február 2.

hogy Nádas Péter – aki korábban saját maga által alapított egyszeri díjat adományozott a *Mozgó Világ* lemondott szerkesztőségének – „feszélyező stílusban” meztagsadta mozgós múltját. Előbb idézi Nádat: „»...a *Mozgó Világtól* én elég távol álltam, az nem az én ízlésem szerint való volt, bár szolidáris voltam velük, publikáltam is ott többször, kétségtelenül.« Kétségtelenül. Micsoda hányaveti mellérendelés attól az embertől, aki nem »szolidárisan«, hanem megrendülten adta át a díját a szerkesztőség minden egyes tagjának (ahogy arról korábban már esett szó). Mi nem volt ízlése szerint? Mészöly, Pályi, Balassa, Esterházy, Kocsis meghatározó jelenléte? És persze másfajta értékek is – ez az érdem ma már gondot okoz? Miért nem mondja el magyarul, mi a baja? Hol marad a konfesszió? Károlyi Csaba hiába erősködik, nincs válasz. Mára ilyen messze jutottunk a magunk egykori esélyeitől” (248.). Sorait nem pusztán azért olvashatjuk némi melankóliával, mert kiérezhető belőlük az idősödő szerző egyszerű csalódottságon túlmenő keserősége, lemondása, szomorúsága, hanem azért is, mert a fentiek magukban hordozzák a dialógusképtelenség egyre inkább mindennapossá váló tapasztalatát. Azt a folyamatot, hogyan lett a kis közösségekben, barátok között megélt szigetletből (229.) „lángban álló szigetterger” (250.).

6

Mint minden súlyosabb olvasmány, úgy Reményi József Tamás életútinterjúja esetében sem lehet igazán rámutatni egy „ideális olvasóra”: míg egy hajdani pályatárs a saját személyiség és a közéleti tapasztalatok analitikusabb megközelítését hiányolhatja (minden bizonnyal jogosan), egy látványos tehetségű fiatal irodalmár önnön szerkesztői-kritikusi példaképét vélheti benne megtestesülni.¹² A magam részéről azzal a gondolattal zárnam méltatásomat, hogy a *Mindig volt egy szigetem* című, rendkívül gondosan szerkesztett kötet – melynek izgalmas képmellékleteiről nem is tudunk szót ejteni – nem pusztán egy nagyon érdekes és tanulságos irodalmár-életúton vezet végig, hanem nehezen reprodukálható módon példázza riporter és interjúalany, kérdező és válaszadó optimális találkozását, amely egyúttal az olvasó érdekeltté válásáért, valódi beszédpartnerre avatásáért is szavatol.

---

¹² Lásd: Margócsy István: „Pályám emlékezete”..., i. m.; Zelei Dávid, Irodalom életre-halálra. *Élet és Irodalom*, LXVIII. évfolyam, 5. szám, 2024. február 2.